

Problémovo orientovaný participatívny prístup*)

FEDOR GÁL
Výpočtové stredisko SAV,
Bratislava

Na úvod

V rokoch 1985 až 1987 sa začal formovať a v prognózovaní slovenskej vedy uplatňovať prístup, ktorý sme nazvali *Problémovo orientované participatívne prognózovanie*. Základné poznatky boli publikované v [Gál 1987; Gál – Frič 1987 a; Gál – Frič 1987 b.]. Niektoré všeobecné charakteristiky tohoto prístupu nás inšpirovali k využitiu problémovo orientovaného a participatívneho prístupu aj v inom kontexte – zrodila sa idea problémovo orientovaného participatívneho prístupu v sociológii [Frič – Gál – Dianiška 1988; Frič 1988], pri tvorbe Súhrnnej prognózy vedeckotechnického, ekonomického a sociálneho rozvoja SSR do r. 2010, [Markuš a kol. 1987], v prognóze zdravia [Potůček 1987] a inde. Rozvíja sa diskusia o oprávnenosti a prínosnosti problémovo orientovaných a participatívnych výskumov spoločnosti v našich podmienkach. [Pozri napríklad Roško 1988; Krivý 1988; Woleková 1988]. Násťal teda čas pokúsiť sa explicitnejšie vymedziť niektoré z doposiaľ zahmlených sémantických, syntaktických a pragmatických aspektov problémovo orientovaného participatívneho prístupu. Budem sa pritom snažiť neopakovať tézy, ktoré už boli formulované, plynulosť a zrozumiteľnosť výkladu mi to však nedovoľuje úplne. Na čo som sa však sústredil a čo považujem za prínos tohoto textu, je náčrt modelu mechanizmu participácie v problémovo orientovaných skúmaníach. Skutočný prielom do metodológie problémovo orientovaných participatívnych výskumov sa však neodohrá za zeleným stolom, ale v akcii – pri identifikácii a riešení skutočných spoločenských problémov. (O akcii, v ktorej sa formoval koncept problémovo orientovaného participatívneho prognózovania v tu prezentovanej podobe, pozri: Bútorová 1988.)

Rámcová charakteristika problémovo orientovaného participatívneho prístupu.

Účel problémovo orientovaného participatívneho prístupu (pozri cit. práce F. Gála, P. Friča) sme vymedzili ako *včasnú signalizáciu rozvojových ohrození, identifikáciu rozvojových šancí a artikuláciu záujmov a mobilizáciu konania zainteresovanej verejnosti v záujme eliminácie ohrození a využitia šancí*. Do role vlastného predmetu takto orientovaných skúmaní boli situované t.z.v. *problémové situácie* a nie spoločenský objekt ako celok. Samotná problémová situácia sa chápe ako disparita medzi aktuálnym, anticipovaným a žiadúcim stavom spoločenského javu (procesu, veličiny), vrátane ciest jej eliminácie, t.j. ako problém a podmienky jeho riešenia.

Jestvujú, samozrejme, aj iné vymedzenia problému a problémovej situácie. Najčastejšie sa stretávam so splývaním oboch pojmov do jediného významného celku so zastrešujúcim označením *problém*. Za pozornosť stojí napríklad vymedzenie podľa [Kucenko 1972 : 103]: „Sociálny problém je forma vyjadrenia a výskytu úlohy, ktorá určuje 1) vývoj protirečení medzi požiadavkami a predpokladmi jej riešenia; 2) nedostatok jestvujúcich (disponibilných) prostriedkov riešenia; 3) narastanie nevyhnutnosti (pri využívaní práve týchto prostriedkov)

dezorganizácie v systéme, ktorý má danú úlohu riešiť; 4) potrebu vyhľadávania a formovania nových prostriedkov a spôsobov prekonávania týchto protirečení, vyhľadávania a uplatňovania nových možností riešenia danej úlohy.“ Ukázalo sa však, že tak v linii riešených úloh ako aj v linii podmienok a predpokladov ich riešenia jestvujú svojbytné problémy (a teda aj problémové situácie), z ktorých niektoré majú primárne poznávací a iné primárne praktický charakter. V centre záujmu problémovo orientovaného participatívneho prístupu sú predovšetkým praktické problémy.

Skutočnosť, že spoločenské útvary tvoria kultúrne, epistemologicky, profesne, ... záujmovovo značne diferencované spoločenské subjekty, vyvoláva potrebu spätosti problémovo orientovaného prístupu s prístupom *participatívnym*. V opačnom prípade si jediný (poznávajúci či riadiaci) subjekt osobuje právo prioritizovať svoj vlastný náhľad, resp. vyjadrovať, presadzovať a uplatňovať túto mnohorakosť bez toho, že by nechal rozozvučať pluralitu ľudských hlasov v skutočnom dialógu. Prax však už neraz potvrdila obmedzenosť – a scestnosť – monologického prístupu pri poznávaní, formovaní a zmene spoločenskej reality. Metodologickým a etickým imperatívom poznávania, formovania a zmeny spoločenskej reality sa tak stáva moderovaný *dialóg*, počas ktorého sú problémové situácie postupne identifikované, hierarchizované, selektované, podrobované analytickoprognostickým skúmaniam, pričom informácie „generované“ v každej iterácii sú v permanentnej spätnej väzbe neustále komunikované medzi participantmi.

V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že pojem a problém dialógu v spoločensko-vednom výskume má dlhú a dramatickú históriu. Pripomeňme si v tejto súvislosti napríklad, dnes už klasický, Bachtinov výrok: „Exaktné vedy sú monologickou formou poznávania; intelekt nazerá vec a vypovedá o nej. Je tu iba jeden subjekt – poznávajúci (vypovedajúci). Proti nemu stojí nemá vec. No subjekt ako taký nemôže byť vnímaný a skúmaný ako vec, lebo sa ako subjekt, ak má zostať subjektom, sa nemôže stať nemým, a teda aj jeho poznávanie môže byť iba dialogické“ [Bachtin 1979 : 363]. V kontexte participatívneho prístupu však nejde „iba“ o poznávanie, ale predovšetkým o formovanie a zmenu spoločenskej reality. Krucialným efektom problémovo orientovaného participatívneho prístupu je teda efekt *aktívneho sociálneho učenia*, ktorý nevedie len k artikulácii záujmov a mobilizácii konania participantov, ale aj k vlastnej zmene ich správania.

Samotné poňatie dialógu v problémovo orientovanom prístupe tým nadobúda novú kvalitu i nové určenie – prekračuje rámec rýdzo vedecko-poznávacích aktivít a stáva sa spoločenským fenoménom par excellence. Kto však sú tie „všetky zúčastnené strany“, aký je vlastne obsah pojmu participant? Pre potreby tejto štúdie snáď postačí, ak slovo *participant* vymedzím celkom stručne: Je to človek, ktorý je súčasťou problémovej situácie – či už v role vecného znalca, decizora, moderátora dialógu, alebo jednoducho občana. Ilustračný príklad: V prípade, že ide o aplikáciu problémovo orientovaného participatívneho prístupu v rozvoji mesta, tak participantmi budú urbanisti, architekti, ekológovia, ekonómovia, sociológovia, ... reprezentanti správy mesta a ostatná zainteresovaná verejnosť (ergo obyvatelia mesta).

Akokoľvek boli východiská problémovo orientovaného participatívneho prístupu (v tu používanom význame tohto pojmu) inšpirované predovšetkým prácami prognostikov [Ackoff 1981; Ackoff – Garajedaghi 1984; Amara 1981; Bestužev-Lada 1984; Kačauňov 1983], pravdou ostáva, že teoreticky prepracovanejšiu podobu získali vďaka konceptu, ktorý je známy ako *Sociológia sociálnych problémov* [Frič 1988]. Nemám v úmysle opisovať ich genézu a špecifiká, obmedzím sa na vcelku jednoduché konštatovanie: Zásadná odlišnosť medzi problémovo orientovaným participatívnym prístupom a konceptami, ktoré sa sformovali na pôde sociológie sociálnych problémov, spočíva v tom, že problémovo orientovaný participatívny prístup je paradigma vyššieho rádu než sociológia sociálnych problémov. Tá sa

totiž stáva pri jeho aplikáciách možnou výbavou jedinej z participujúcich strán – vecných znalcov (pokiaľ sú to sociológovia a pokiaľ sa rozhodli využiť v procese identifikácie, analýzy, prognózy a riešenia spoločenských problémov práve túto optiku).

Vráťme sa však k problémovej situácii ako bezprostrednému predmetu nášho záujmu. Bolo povedané, že problém je rozpor medzi aktuálnym, anticipovaným a žiaducim stavom spoločenského javu (procesu, veličiny). Čo však je žiaduci stav a kto je arbitrom pri jeho vymedzovaní? Pojem žiadúceho v spoločenskom vývoji možno odvozovať od kadečoho – od zdieľaných spoločenských štandardov, od poznaných „noriem“ (výživy, zdravia, správania, ...), od „zdravých“ medzinárodných trendov, od poznaných vývojových zákonitostí, od záujmov a potrieb kultúrne vyspelých vrstiev obyvateľstva, od manifestovaných cieľov vládnych sociálnych skupín, ... Z toho vyplýva, že identifikácia problému (a teda aj terapie jeho riešenia) nebýva hodnotovo neutrálna a variuje od subjektu k subjektu. Dokonca aj v prípadoch, keď parametre žiadúceho stavu určuje vedecký poznatok a arbitrom je kompetentný odborník, netreba zabúdať, že vedecký poznatok nie je nemenná pravda a odborník je tiež len človek. Istá miera tolerancie a vedomie premenlivosti tej-ktorej problémovej situácie je preto predpokladom zmysluplnosti problémovo orientovaného prístupu.

Samostatným problémom je otázka operacionalizácie problémovej situácie. Jednu z možností ako na to poskytuje t.z.v. potenciálová výkladová schéma [Frič – Gál 1986], ktorá je názorne demonštrovaná v tab. 1.

Tabuľka 1.

Prvek problémovej situácie	Indikácia
Problém	Disparita medzi aktuálnym, anticipovaným a žiaducim stavom predmetu skúmaní
Riešenie problému	Aktualizácia potenciálov v záujme žiadúcej zmeny predmetu skúmaní
Podmienky riešenia problému	Samotné potenciály (ich veľkosť, nositelia a podobne), užívatelia potenciálov (ich schopnosti, mechanizmy, akými aktualizujú potenciály, ciele, ktoré sledujú) ich vzájomné vzťahy a podobne.

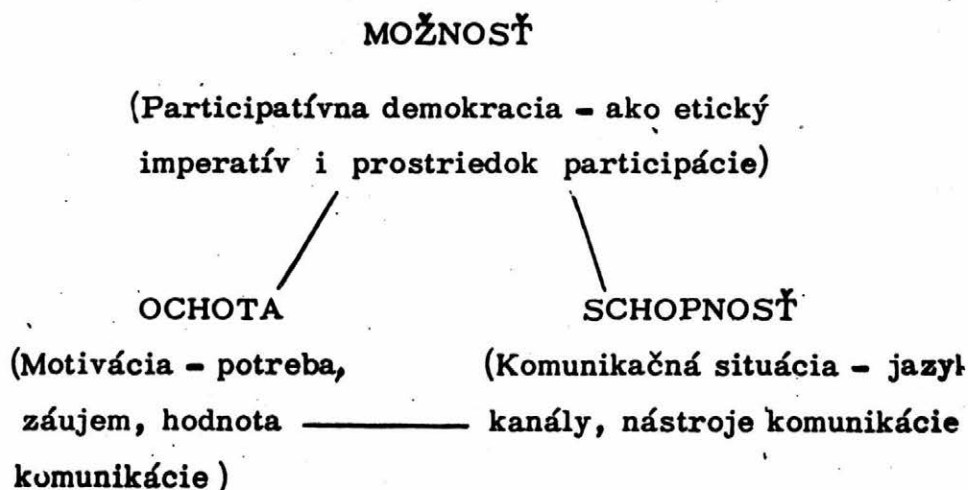
Niektoré charakteristiky uvedené v tab. 1 si vyžadujú vysvetlenie. Potenciál je poňatý ako súbor vlastností nejakého objektu, ktoré z hľadiska užívateľa predstavujú možný prostriedok na dosiahnutie jeho cieľa. Potenciál teda voči konkrétnemu užívateľovi vystupuje súčasne ako inštrument i šanca – je na ňom, aby ju aktualizoval. Jednoduchý príklad: Cieľom vedeckej inštitúcie (kolektívu, jedinca) je produkovať nové vedecké poznanie. Pre dosahovanie tohto cieľa môže aktualizovať nejaký kadrový, materiálno-technický, informačný či organizačný potenciál. Efektívnosť takejto aktualizácie nie je determinovaná len kvantitou a kvalitou potenciálov, ale aj spôsobom, ako sa s nimi nakladá, danosťami samotných poznávacích cieľov, o ktoré ide (predmetom pôsobenia potenciálov), vlastnosťami tých, čo potenciály užívajú, a podobne. Tým nechcem povedať, samozrejme, nič svetoborné – len toľko, že

jednotlivé prvky problémovej situácie tvoria štrukturovaný útvar a ako taký ju treba aj skúmať. Otázka znie: AKO? Odpovedať na takto formulovanú otázku nemožno mimo konkrétne vymedzený predmet skúmania. Napriek tomu však jestvujú minimálne dva okruhy problémov, ktoré sú úzko späté s pochopením zmyslu a úspechom aplikácie problémovo orientovaného participatívneho prístupu a o ktorých možno diskutovať aj všeobecne. Sú to: 1) Problém participatívnosti a 2) Problém metodického postupu pri problémovo orientovaných skúmaniach.

Problém participatívnosti

Pojem *participácia* vyjadruje aktívnu účasť subjektu (jednotlivca, skupiny) na spoločenskom dianí. Ide teda o pojem relačný – mimo predmet participácie nemá zmysel. Základný model procesu participácie možno znázorniť takto:

Schéma

K tomu: Participácia v tu používanom význame tohto pojmu nie je epizodický akt či privilégium vyvolených. Je to proces odrážajúci tak poznanie, že mnohé spoločenské problémy nemožno riešiť inak, ako aj jeden z najpodstatnejších atribútov spoločnosti – jej demokratičnosť. V našom kultúrnom a historickom kontexte nadobúda táto idea podobu *participatívnej demokratizácie*, demokracie, ktorá ťaží z dialogického režimu signalizácie rozvojových ohrození, identifikácie rozvojových šancí a artikulácie záujmov a mobilizácie konania zainteresovanej verejnosti v zaujme eliminácie ohrození a využívania šancí. Sám pojem demokracie by si iste žiadal samostatné pojednanie. Za pojem „vláda ľudu“ sa totiž dá skryť všeličo – od vlády menšiny, ktorá si právo na moc legitimizovala vo volebnej súťaži, až po vládu väčšiny, ktorá si rovnaké právo legitimizovala sociálnou revolúciou. Participatívna demokracia však princíp majoritnosti obohacuje o nový, kvalitatívny rozmer – rozmer, ktorý otvára možnosť účasti na formovaní a zmene spoločenskej reality všetkým. Nemusím snáď ani zvlášť upozorňovať na fakt, že ide o možnosť najmenej pohodlnú, plnú napätia a konfliktov, v ktorých vstupujú do hry nielen rozmanité epistemologické koncepty sveta diferencovaných spoločenských subjektov, ale aj rozmanité hodnoty, normy, potreby, ciele, záujmy. Vyúste-

ním tejto skutočnosti býva aj rozmanitosť samotnej identifikácie a precífovania spoločenských problémov. Napokon, kde je napísané, že ten-ktorý spoločenský problém je problémom skutočne pre všetkých. Nadekretovať ľuďom kritérium spoločenských potrieb ako konečnú pravdu, odporuje všetkému, čo sa spája s predstavou participatívnej demokracie. A tak neostáva než veriť a usilovať o kultivačný efekt aktívneho sociálneho učenia spätého s dialogickým prístupom k identifikácii spoločenských problémov, formovaniu a zmene spoločenskej reality. Veriť, že v takomto dialógu preukážu svoju nosnosť a adekvátnosť aj názory expertov o tom, čo ľuďom prospieva a čo škodí.

Každý dialóg však má svojrázne vecné a metodologické náležitosti, ktoré variujú od úlohy k úlohe, od roly k role, od inštitúcie k inštitúcii – budú iné v politickej strane, vo vede, či v prípade urbanizovaného teritória. Napriek tejto mnohorakosti však demokracia môže ostať participatívnou, ak je zabezpečená kvalifikovaná moderácia (rola expertov) vzhľadom na adekvátne kritériá rozhodovania.

O kritériách rozhodovania za socializmu sa vedie už mnohoročná diskusia. Najďalej sa zrejme prepracovali ekonómovia so svojimi kritériami optima či efektívneho fungovania. Správne sa však konštatuje [napríklad Hoffman a kol. 1987], že skutočnej teórie racionálneho fungovania socialistickej ekonomiky sa nám ešte nedostáva, ergo: nedostáva sa nám ani skutočnej teórie socialistickej spoločnosti ako celku. Napriek tomu je možné postulovať aspoň celkom všeobecné črty takýchto kritérií. Vychádzajú v ústrety zájomom a potrebám diferencovaných spoločenských subjektov spôsobom, ktorý podporuje efektívny rozvoj spoločnosti. Aj takého, pomerne vágne, vymedzenie ponúka možnosť načrtnúť aspoň základnú charakteristiku moderátorskej role experta – angažuje sa svojou znalosťou veci i občianskymi postojmi. Je to však práve jeho odbornosť, ktorá artikuluje vecnú fundovanosť dialógu a ktorá mu dáva právo sprostredkovať výmenu informácií medzi jeho účastníkmi. Moderátorskú rolu experta v dialogickom režime poznávania, formovania a zmeny spoločenskej reality nemožno, samozrejme, vymedziť iba tým, že „artikuluje vecnú fundovanosť dialógu“. Ukazuje sa však, že nejestvujú nejaké všeobecne platné pravidlá „hry“, ktoré by umožnili rozpracovať typizovaný model role ktoréhokoľvek z participantov v problémovo orientovanom prístupe. Ich roly sú formované (vecne i inštrumentálne) problémovými situáciami, v ktorých sa ocitli.

Vráťme sa však k schéme procesu participácie. Celkom explicitne je v nej naznačený predpoklad, že participanti *vedia* a *chcú* participovať.

Schopnosť participovať je tesne spätá s existenciou adekvátne vyformovanej komunikačnej situácie. Táto je determinovaná komunikačnou symbolikou používanou jednotlivými participantmi. Rozumiem ňou množinu špecifických foriem, v ktorých si možno vymieňať správy tak, aby bol ich obsah, pokiaľ možno, jednoznačne pochopený. Miera schopnosti komunikovať je teda daná mierou schopnosti porozumieť si. Ochota komunikovať je potom určovaná hodnotou, ktorú participanti pripisujú tomu, že si rozumejú. Oboje je, okrem iného, ovplyvňované množstvom uskutočnených komunikácií a mierou sociálneho dištancu [Hübschmanová 1970]. Nedostatočný počet uskutočnených komunikácií (napríklad medzi riadiacimi špičkami a ostatnou verejnosťou) je teda bariérou efektívnej komunikácie, podobne ako priveľký sociálny dištanc medzi nimi. Bolo by možné nájsť aj iné príklady smerujúce k rovnakému koncu – vzájomnému nepochopeniu účastníkov dialógu [Schwartz 1984; Maruyama 1974]. Nazdávam sa však, že samotný koncept problémovo orientovaného participatívneho prístupu je spôsob, ako preklenúť tieto problémy. Jeho úspech však, okrem toho, čo bolo povedané, predpokladá fixované kanály, zdieľaný jazyk a účinné nástroje komunikácie. Kanálmi komunikácie mám na mysli predovšetkým jestvovanie fóra pre zmysluplnú výmenu informácií. Túto úlohu plnia predovšetkým médiá masovej komunikácie, odborná a popularizačná tlač, inštitucionalizované i neformálne záujmové a problémové

zoskupenia a podobne. Používaný jazyk komunikácie by mal byť zbavený nánosu pojmov zrozumiteľných iba úzkemu okruhu expertov – jednoducho, mal by byť zdieľaný a zrozumiteľný všetkým participantom. Je možné, že v budúcnosti nie príliš vzdialenej uľahčí splnenie tejto podmienky masové nasadenie nových informačných technológií. Za prístupnejšie nástroje komunikácie „tu a teraz“ však považujem eseje, scénáre, hry. Fakt, že v pozadí sa skrýva uplatňovanie exaktných nástrojov vedeckého poznávania (v prípade vecných znalcov), zložitý mechanizmus politického rozhodovania (v prípade decíznej sféry) či jednoducho každodenná skúsenosť (v prípade ostatnej zainteresovanej verejnosti), je normálny. Hlavne, že dôjde ku korektnej explicitácii týchto zdrojov i hodnotového, záujmového, epistemologického, paradigmatického, ... zakotvenia jednotlivých participantov. Bez nej je totiž tak plnohodnotná interpretácia získaných informácií ako aj sám dialóg medzi jednotlivými zoskupeniami participantov iluzórny.

V súvislosti s adekvátne vyformovanou komunikačnou situáciou som spomenul ochotu participantov komunikovať. Ochota komunikovať a ochota participovať na poznávaní a zmene spoločenskej reality však nie je jedno a to isté. Jej súčasťou (okrem hodnoty komunikácie) je aj motivácia ku konaniu. Táto je organicky spätá so záujmami ľudí. A sú to práve záujmy, ktoré v konečnej inštancii rozhodnú o tom, či potencia dialogického režimu bude aktualizovaná, alebo nie. Bude to zrejme tým, že záujmy sú „reálne príčiny sociálnych aktivít, stojace za bezprostrednými stimulami – motívami, myšlienkami, ideami sociálnych skupín a tried zúčastňujúcich sa na týchto aktivitách“ [Filosofskij 1983: 213–214]. Sám fakt, že počas problémovo orientovaného participatívneho prístupu dochádza k vyjavovaniu záujmov diferencovaných spoločenských subjektov, možno chápať nielen ako cestu k identifikácii priestoru možného konsenzu či konfliktov, ale aj ako cestu k ich uplatňovaniu, čím sa naplňa jeho – už spomenutý – účel. A ešte jednu súvislosť, ktorá bezprostredne súvisí s diskutovanou témou. Spoločenský problém môže byť vymedzený ako elementárny typ spoločenského hnutia [Mauss 1975]. V prípade nášho konceptu problémovo orientovaného participatívneho prístupu je táto súvislosť celkom explicitná – jeho zmyslom a vyústením je totiž akcia spätá s riešením problému. Pre jeho ďalšie rozpracúvanie i praktické uplatňovanie sa tak núka bohatá heuristika teórie sociálnych hnutí, najmä však koncept, t.z.v. aktivistickej či intervenčionalistickej sociológie a'la Touraine [pozri napríklad Kuczyński 1986; Touraine 1977]. Otvoreným problémom ďalšieho rozvíjania uvedeného prístupu sa teda stávajú aj otázky iniciovania sociálnych hnutí, ich „životnej dráhy“ (vrátane formovania kontrahnutí, metamorfóz a zániku), inštitucionalizácie a podobne.

Nemám v úmysle púšťať sa do diskusie tohoto rozmerného problému už na tomto mieste. Cítim však potrebu upozorniť na fakt, že sám problémovo orientovaný participatívny prístup poskytuje jednu z možností pre iniciovanie a formovanie sociálnych hnutí. Napokon, ak nejaký spoločenský problém dokáže zmobilizovať dostatočne početnú či významnú vzorku participantov k akcii spätéj s jeho riešením, máme do činenia so sociálnym hnutím par excellence. Príkladov by sa dal uviesť rad – od ekologických hnutí, cez rozmanité svojpomocné hnutia až k hnutiam spätým s demokratizáciou spoločenského života, sociálnou spravodlivosťou, hospodárskymi reformami či obvyčajnou ochranou spotrebiteľov.

Problém metodiky a metodológie

Ídea nejakého typového vzorku či schémy, podľa ktorej by sa dali efektívne organizovať problémovo orientované participatívne výskumy, je rovnako príťažlivá ako nebezpečná. Každý spoločenský problém je totiž svojrázny spoločenský útvar a ako taký si vyžaduje

prístup „šitý na mieru“. Ak aj napriek tomu uvádzam akési – veľmi rámcové – metodicko-metodologické odporúčania, treba ich chápať predovšetkým ako ilustráciu, v ktorej, je zhodnotená moja skúsenosť a optika. A keďže je tu skúsenosť a optika, ktorá sa formovala pri tvorbe prognóz, budem sa aj pri jej prezentácii pridŕžať terminológie bežnej v tejto oblasti výskumu.

Logika navrhovaného postupu sa opiera o niekoľko krokov, v priebehu ktorých je predmet prognózovania postupne diagnostikovaný (identifikácia problémových situácií), identifikované problémové situácie sú usporadúvané do hierarchickej štruktúry a selektované, podstatné z problémových situácií sú podrobené genetickej a prognostickej analýze, aby sa získané poznatky napokon vracali k predmetu prognózy ako ucelené prognostické scenáre.

V diagnostickej fáze možno uplatniť štandardné procedúry analýzy trendov a sekundárnej analýzy dokumentov (výskumných správ a podobne). Značnú heuristiku majú aj medzinárodné porovnania. Osvedčili sa tiež metódy orientované na získanie expertných i laických oцenení (cielené expertízy, rozhovory „face to face“ a podobne).

Identifikované problémy možno hierarchicky usporiadať prostredníctvom stromových grafov, matic, sietí a podobne. Postavenie jednotlivých problémov na strome je jedným z kritérií selekcie. Mechanizmus selekcie problémov sa však môže opierať aj o systém „červených a zelených“ svetielok (rozvojových ohrození a príležitostí) zapalovaných už v etape diagnostickej analýzy.

Geneticko-prognostické sondy do miest význačných problémových situácií majú rozmanitú podobu, korešpondujúcu s povahou problému a optikou nazerania – iné budú vo svetle ekonomickej a iné napríklad vo svetle sociálnej, vedecko-technickej či politickej perspektívy. Snaha konkretizovať okruh použiteľných metód zrejme nemá veľký zmysel. Povaha predmetu i danosti konceptorského kolektívu napokon rozhodnú o tom, či budú nasadené metódy analýzy trendov, modelovacie postupy či niektoré z expertných a heuristických metód.

Syntéza čiastkových informácií do ucelených obrazov je prístupná takmer výhradne metóde písania scenárov. Ona jediná, zdá sa, totiž spĺňa požiadavky dostatočnej kvalitatívnej, previazanosti udalostí, zrozumiteľnosti a komunikability.

Na tomto mieste si však čitateľ môže položiť oprávnenú otázku: Ako realizovať toto postupové schéma v nejakom konkrétnom prípade? Odpoveďou môže byť iba demonstrácia konkrétnej aplikačnej skúsenosti. V prípade prognózy vedy bola opísaná v [Gál–Frič 1987b]. Opakovať, čo už bolo napísané, zrejme nemá zmysel. Čo však zmysel má, je úvaha nad metodickými náležitosťami samotnej participácie. Treba si totiž uvedomiť, že načrtnuté kroky (identifikácia problémových situácií, ich hierarchizácia a selekcia, ... až syntéza) sa uskutočňujú s početným panelom rozmanitých ľudí – vedeckých znalcov, predstaviteľov sféry riadenia a laickej verejnosti. Centrálné problémy, ktoré pritom treba riešiť sa týkajú: 1) výberu participantov (a zabezpečovania ich účasti v akcii), 2) fixácie komunikačnej situácie (vrátane udržiavania permanentnej spätnej väzby vo všetkých fázach problémovo orientovaného participatívneho prístupu), 3) prezentácie výstupov (vrátane ich implementácie) a 4) reflexie všetkého čo sa pritom vymyslelo i udialo.

Výber participantov sa riadi vcelku jednoduchými pravidlami: u vecných znalcov rozhoduje odborná kompetencia, u predstaviteľov sféry riadenia rozhodovacia právomoc a u ostatnej zainteresovanej verejnosti reprezentativita (v štatistickom význame tohto slova). Jestvuje viacero overených postupov výberu podľa uvedených kritérií, ich opis však v tejto súvislosti nie je zaujímavý.

Fixácia komunikačnej situácie predpokladá vytvorenie organizačnej štruktúry pre celý cyklus chystanej práce (vrátane nadviazania kontaktov s participantmi, deľby rol, vytýčenia sledovaných cieľov motivácie a podobne), formalizáciu komunikačných kanálov, výber jazyka a metód komunikácie. K tomu: Panel participantov je vhodné organizovať tak, aby

moderáciu, podľa definovaných „pravidiel hry“, zabezpečovali prognostici v bezprostrednom kontakte s flexibilnými (okolo problémov organizovanými) skupinami vecných znalcov (prvý okruh participantov), predstaviteľov sféry riadenia (druhý okruh participantov) a ostatnej zainteresovanej verejnosti (tretí okruh participantov). K „mediokruhovej“ komunikácii dochádza vždy vo chvíli, keď sa ukončí ucelená fáza metodického postupu (diagnóza, ...), a to vždy na báze „interskupín“, ktoré pozostávajú z proporcionálneho zastúpenia predstaviteľov všetkých troch okruhov. Dôležité pritom je, aby všetky myšlienky, rozhodnutia, akcie, ... ktoré pritom vzniknú, boli okamžite dokumentované a poskytnuté na spätnú väzbu všetkým participantom. Už sama táto skutočnosť pôsobí – ako sa ukázalo – artikulácie a mobilizačne. Formalizácia komunikačných kanálov i jazyk a metódy komunikácie majú zodpovedať povahe veci, v prípade, že ide o prognózu mesta, sú k dispozícii televízia, rozhlas, noviny, ... občianske zhromaždenia, panelové diskusie, hry, ... v jazyku „človeka z ulice“.

Prezentácia výstupov má zasiahnuť aj ľudí mimo vybraný okruh participantov. Jednoducho povedané – musia sa spredmetniť v konkrétnych činoch. Treba tiež zdôrazniť permanentnosť problémovo orientovaných a participatívnych skúmaní. S tým sú späté predovšetkým dva momenty: 1) neustála spätná väzba medzi jednotlivými krokmi prístupu a 2) potreba neustálej reflexie získaných skúseností. Obom požiadavkám najlepšie zodpovedá vytvorenie banky údajov a poznatkov, z ktorej v pravý čas vypadnú odborné či popularizačné publikácie, články, filmy, ... zovšeobecňujúceho a mobilizačného charakteru.

Takto nejako by sa dal načrtnúť ideálny model procesu participácie z metodického hľadiska. Opäť však zdôrazňujem, že medzi modelom (či mojim názorom na to, ako by mal vyzeráť) a tým, čo sa skutočne spraví, býva značná priepasť vyhlbená nielen konkrétnymi podmienkami, ale aj konkrétnou povahou riešených problémov a riešiteľov.

Na záver

Nazdávam sa, že sila a nosnosť problémovo orientovaného participatívneho prístupu nie je a nebude testovaná na stránkach odborných periodík, ale v akcii späté s poznávaním a riešením skutočných spoločenských problémov. Do novín a časopisov sa s istým časovým oneskorením dostanú iba fragmenty tejto drámy – a budú to fragmenty zbavené „chuti a vône“, ktorá istú časť spoločenských vedcov núti znova a znova sa ponárať do konfliktov, nad ktorými plynie, zdánlivo pokojná každodennosť nášho života.

* Pri dokončovaní tejto verzie textu mi svojimi pripomienkami pomohli Pavol Frič a Josef Alan.

Literatúra

- Ackoff, R. L.: *Creating the Corporate Future*. New York, Wiley, 1981.
Ackoff, R. L. – Garajedaghi, J.: *One Liners by two Presentologists*. Technological Forecasting and Social Change 1984, č. 2.
Amara, R.: *Which Direction Now? Futurist* 1981, č. 3.
Bachtin, M.: *Estetika slovesnej tvorby*. Bratislava, Tatran 1988.
Bestuzev – Lada, I. V.: *Poiskovoje socialnoje prognozirovaniye*. Moskva, Nauka, 1984.
Bútorová, Z.: *Záznam zo seminára k aktuálnym problémom sociotechniky v sociológii* (3. 12. 1987 Bratislava). In: *Sociológia* 1988, č. 3, s. 333–338.

- Frič, P. – Gál, F.: *Pojem a problém potenciálov*. In: Niektoré problémy rozvoja vedy. Kabinet teórie vedy a prognóz Výpočtového strediska SAV, výskumná správa, Bratislava 1986.
- Frič, P. – Gál, F. – Dianiška, I.: *Profesiová orientácia sociológa vo svetle spoločenských očakávaní*. Sociológia 1988, č. 1.
- Frič, P.: *Niekoľko poznámok k novej sociotechnickej stratégii*. Sociológia 1988, č. 3.
- Filosofskij encyklopedičeskij slovar*. Moskva, Sovietskaja encyklopedija 1983.
- Gál, F.: *Participatívne prognózovanie*. Ekonomický časopis 1986, č. 8.
- Gál, F. – Frič, P.: *Konceptuálne východiská prognózovania národnej vedy*. Sociológia 1987, č. 1.
- Gál, F. – Frič, P.: *Problém Oriented Participative Forecasting*. Futures 1987b, č. 6.
- Gál, F. a kol.: *Prognóza vývoja vedy v SSR do roku 2010*. Kabinet teórie vedy a prognóz Výpočtového strediska SAV, výpočtová správa, Bratislava 1987.
- Hoffman, P. a kol.: *Prognóza rozvoja SSR do roku 2010*. Ekologický ústav SAV, výskumná správa, Bratislava 1987.
- Hübschmanová, M. – Řehák, J.: *Etnika a komunikace*. Sociologický časopis 1970, č. 1, s. 548–559.
- Jonin, K.: *Konzervativnij syndrom*. Sociologičeskije issledovanija 1987, č. 5.
- Kačounov, S.: *Problem Situations Activities*. Science of Science 1983, č. 1–2.
- Krivý, V.: *Sociotechnika: Možnosti a hranice*. Sociológia 1988, č. 3.
- Kucenko, V. I.: *Sociaľnaja zadača kak kategorija istoričeskogo materializma*. Kijev, Naukova Dumka 1972.
- Kuczyński, P.: *Intervencja sociologiczna à la Touraine*. Studia Sociologiczne 1986, č. 3, s. 83–102.
- Lenin, I. V.: *Zobrané spisy*, zv. 36. Bratislava, Pravda 1987.
- Markuš, J. a kol.: *Súhrnná úvaha o vedecko-technickom, ekonomickom a sociálnom rozvoji SSR do roku 2010*. Ekonomický ústav SAV, Bratislava 1987, edícia Prognostické práce, č. 4.
- Maruyama, M.: *Democracy Model Based on a Non-Western Epistemology*. Cybernetics 1969, č. 4, s. 214–220.
- Maruyama, M.: *Paradigmatology and its Application to Cross-Cultural Communication*. Dialectica 1974, č. 3–4, s. 135–196.
- Mauss, A. L.: *Social Problems as Social Movements*. J. B. Lippincott, Co. Philadelphia, New York, Toronto, 1975.
- Petrusek, M.: *Princip komplementarity a tolerance v prognostice a sociologii*. Prognostika (vydáva MV Komitétu pre vedecké riadenie ČSVTS Praha) 1987, č. 2, s. 7–15.
- Potůček, M. a kol.: *Pracovní hypotéza prognózy 9. strategického meziodvětvového směru vědeckotechnického rozvoje „Rozvoj péče o zdraví lidu“* (HÚ SPEV 908 335 209). ÚSLOZ, výskumná správa. Praha 1987.
- Roško, R.: *Stanovisko recenzenta k článku: Frič, P. – Gál, F. – Dianiška, I.: cit. práca*. Sociológia 1988, č. 1.
- Schwartz, J. D.: *Participation and Multisubjective Understanding: An Interpretivist Approach to the Study of Political Participation*. The Journal of Politics 1984, s. 117–1141.
- Touraine, A.: *The Self-Production of Society*. Chicago and London, The University of Chicago Press 1977.
- Woleková, H.: *Stanovisko recenzenta k článku: Frič, P. – Gál, F. – Dianiška, I.: cit. práca*. Sociológia 1988, č. 1.

Резюме

Ф. Гал: Проблемно ориентированный участнический подход

Проблемно ориентированный участнический подход – своеобразная теоретико-методологическая концепция чехословацкого происхождения, нашедшая до сих пор практическое применение, в первую очередь, в прогнозировании развития науки и макрообщественной динамики. Его цель

определен как своевременная сигнализация угрозы развитию, идентификация шансов развития и расчленение интересов и мобилизация действий заинтересованной общественности в интересах устранения угрозы и использования шанса.

Роль собственно предмета проблемно ориентированных участнических исследований играют т.наз. проблемные ситуации, рассматриваемые как диспропорции между актуальным, предвосхищенным и желательным состоянием общественных явлений (процессов, величин), включая условия и пути их устранения. Проблема операционализации проблемных ситуаций в предлагаемой концепции решается при посредстве т.наз. потенциальной схемы изложения, в которой проблемная ситуация представляется как структурированное образование, состоящее из потенциалов, их пользователей (и целей этих пользователей), предмета воздействия потенциалов и механизмов актуализации и аккумуляции потенциалов в интересах достижения выдвинутых целей.

Эффект расчленения и мобилизации в проблемно ориентированных исследованиях достигается при посредстве использования принципа партиципативности. В нем отражается сведение, что многие общественные проблемы нельзя решать иначе, чем путем прямого участия людей в их идентификации, диагнозе и проекте терапии. Компонентом статьи является также дискуссия вещественных, методических и методологических аспектов ориентированных таким образом исследований. Приводимые факты опираются на опыт, приобретенный автором по применению проблемно ориентированного участнического подхода в социальном прогнозировании.

Summary

F. Gál: Problem-oriented Participant Approach

The problem-oriented participant approach is a specific theoretico-methodological concept of Czechoslovak provenance, which has so far been practically applied particularly in prognosticating the development of science and macrosocial dynamics. Its object is defined as a timely signalization of developmental risks, as an identification of developmental chances, an articulation of interests, a mobilization of the activity of the committed public with a view to eliminating the risk and taking full advantage of the chances.

The so-called problem situations conceived as disparities between the actual, the anticipated and the desired condition of social phenomena (processes, quantities), inclusive of conditions and ways of their elimination, have assumed the role of the actual object of problem-oriented participant investigations. In the concept proposed here, the problem of the operationalization of problem situations is solved with the aid of the so-called potential interpretation scheme wherein the problem situation is represented as a structured unit consisting of potentials, of their users (and these users' aims), of the object of action of the potentials, and of the mechanisms of the actualization and accumulation of potentials in the interest of achieving the set goals.

The articulatory and mobilization effect of problem-oriented investigations is achieved by applying the participation principle. This reflects the recognition that a great number of social problems cannot be solved otherwise than by people's direct participation in their identification, diagnosis, and proposed therapies.

Also the discussion of objective, methodical and methodological aspects of investigations oriented in this way forms a part of the present paper. The knowledge introduced here is based on the experience gone through by the author in applying the problem-oriented participant approach in social prognostication.